

پنجمین کارگاه فنی مشارکت آب‌بران در مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی

۲۶ دی ماه ۱۳۸۷

عنوان مقاله:

انگیزه و چگونگی تأسیس شرکت کشاورزی جنوب و راز پایداری آن

نویسندگان:

منوچهر نقشینه پورا^۱، منصوره اسلامی^۲

چکیده

در سال ۱۳۲۷ گروهی از مالکین اراضی کشاورزی و تجار خوش فکر خوزستانی با استناد به قانون مصوب ۱۳۱۴ مجلس شورای ملی، شرکتی را بنام شرکت سهامی کشاورزی جنوب و با هدف عمران و آبادانی اراضی بایر و دیمزارهای اطراف دزفول تأسیس کردند. این شرکت با سرمایه اولیه ۲۴ میلیون ریال در شمال غربی استان خوزستان و در ۲۵ کیلومتری شهرستان دزفول واقع شده است و طبق توافق نامه فیما بین شرکت و دولت وقت حدود ۷۶۰۰ هکتار از اراضی دیم و بیشه زارهای اطراف رودخانه عجیروب که یکی از مسیلهای طبیعی منتهی به رودخانه دز است، به شرکت واگذار شد. بر اساس پیمان مذکور شرکت موظف به احداث سد انحرافی و شبکه آبیاری در اراضی عجیروب و همچنین بخشی از اراضی آبخور رودخانه کرخه گردید.

این شرکت با بیش از ۵۰ سال سابقه بهره‌برداری و نگهداری از سد و تأسیسات آبیاری عجیروب، تنها عامل تأمین آب اراضی کشاورزی و روستاهای منطقه عجیروب است و همین امر بعلاوه دلبستگی اعضای شرکت به تأسیسات و میراث پدری، سطح دانش و آگاهی فنی و جدیت آنان در نگهداری و حفظ این تأسیسات، رموز ماندگاری آن در طول دوران پر نشیب و فراز فعالیت شرکت بوده است.

۱- فوق لیسانس معماری- مدیر عامل شرکت سهامی کشاورزی جنوب - دزفول، روستای سیدنور، شرکت کشاورزی جنوب

۲- لیسانس کشاورزی - سازمان آب و برق خوزستان eslamimns@yahoo.com

طبق اساسنامه ارکان شرکت شامل مجمع عمومی سهامداران، هیئت مدیره و مدیر عامل و بازرسان می‌گردد. مجمع عمومی شرکت از حدود سیصد نفر سهامداران شرکت تشکیل می‌شود که همگی صاحب زمین و حقا به هستند و انتخاب هیئت مدیره و بازرسان توسط مجمع صورت می‌گیرد. تأمین هزینه‌های شرکت از طریق حق‌السهم اعضاء و آب‌بهای پرداختی کشاورزان تأمین می‌شود که بدلیل قیمت بسیار ناچیز آب‌بها و عدم پرداخت توسط غالب کشاورزان، اعضاء شرکت ناچار به تقبل هزینه‌ها می‌گردند. مهم‌ترین مشکلات کنونی شرکت عبارتند از: کمبود نقدینگی، مداخله برخی دستگاه‌های اجرایی در امور شرکت و عدم حمایت و همکاری بخش دولتی و بانک‌ها در زمینه واگذاری تسهیلات و اعتبارات و نیز مسائل حقوقی و فنی. با شرایط موجود، بقای این شرکت مستلزم پشتیبانی و همراهی بخش دولتی در زمینه‌های یاد شده است.

تاریخچه و نحوه تأسیس شرکت

در تاریخ ۱۳۱۴/۱/۱۶ مجلس شورای ملی قانونی را تصویب کرد که با اجرای آن در سال ۱۳۲۵ و با توجه به شرایط اقلیمی و وضعیت منابع آب و خاک در خوزستان، زمینه‌ای ایجاد شد تا اشخاص حقیقی و حقوقی بتوانند اراضی موات و بایر و لم یزرع خالصه را به منظور احیاء و عمران و آبادانی و تبدیل نمودن آنان به اراضی مکانیزه کشاورزی را در اختیار گیرند. عده‌ای از مالکین و تجار خوش فکر و علاقمند به امور عام المنفعه شهرستان دزفول با راهبری فردی خبره در امر کشاورزی با استفاده از قانون مذکور و تشویق برخی علمای صاحب نام (مرحوم مغفور حضرت آیت الله نبوی دزفولی و مرحوم حاج میرزا آقامستوفی) شرکتی بنام شرکت کشاورزی جنوب را در سال ۱۳۲۷ تأسیس کردند که اهداف عمده آن را آبادسازی و احیای مناطق بایر و ایجاد روستاها و اراضی کشاورزی با بهره‌گیری از دانش و تکنولوژی روز تشکیل می‌داد.

به موجب پیمان واگذاری شماره ۳۰۴۵ مورخه ۳۲۸/۹/۱۴ (پیوست شماره ۱) علاوه بر ۵۱۰۰۰ هکتار اراضی آبخور رودخانه کرخه واقع در بخش‌های عبدالخان و هفت تپه، ۷۶۵۰ هکتار از اراضی اطراف رودخانه عجیرب (از شاخه‌های رودخانه دز) به همراه حق برداشت آب از این رودخانه‌ها جهت احیاء و عمران به شرکت مذکور واگذار شد. به موجب بند یک تعهدات پیمان نامه مذکور این شرکت موظف گردید که ضمن شق نهر از رودخانه کرخه، ساخت سد انحرافی بر روی رودخانه عجیرب و شبکه کانال‌های خاکی درجه ۱ و ۲ را در این اراضی بر اساس طرح مهندسین مشاور مانا و با نظارت بنگاه مستقل آبیاری به انجام رساند.

علیرغم شرایط سخت طبیعی و اقلیمی و فقدان امکانات و زیر ساخت‌های لازم از جمله راه‌های ارتباطی و مصالح، اعضاء شرکت با جلب سرمایه‌های خرد و کلان سهامداران و استقراض از بانک کشاورزی، کمر همت به ایجاد نخستین شبکه آبیاری مدرن آن روزگار ایران بستند. این در شرایطی بود که حتی بیش از ۹۰٪ اراضی واگذار شده خالی از سکنه بود و شرکت با تمهیداتی اقدام به جلب و جذب کشاورزان خبره از نقاط دیگر مملکت، روستاهای جدیدی را ایجاد نموده و آن اراضی را به اراضی کشاورزی مکانیزه و فاریاب تبدیل کرد. شرکت با اقدام به ساختن سد بتونی انحرافی (منحصر بفرد در بخش خصوصی) و

شبکه‌های آبیاری و زهکشی رو باز در اراضی غیر قابل آبیاری قبلی، تأسیس ایستگاه‌های مدرن پمپاژ (در آن‌زمان)، ابنیه و ساختمان‌های متعدد موردنیاز، ایجاد ده‌ها کیلومتر جاده و پل ارتباطی و چندین پل متحرک، ایجاد دهستان‌های متعدد و غیره گام بزرگی در توسعه و آبادانی منطقه برداشت. مجموع اراضی خالصه واگذار شده به شرکت بالغ بر ۵۹۰۰۰ هزار هکتار و شامل سه منطقه شاه آباد، قومات (آبخور رودخانه کرخه) و عجیروب، می‌شد. تأمین آب اراضی منطقه شاه آباد (شمال عبدالخان) از سال ۱۳۲۸ از طریق احداث ایستگاه پمپاژ و آبیگری از رودخانه کرخه انجام می‌گردید و آب مورد نیاز ایستگاه به وسیله تونل زیر زمینی به طول ۳۰۰ متر به محل ایستگاه پمپاژ انتقال می‌یافته است. طراحی تونل مذکور به در خواست شرکت و توسط مهندس لوریج اهل یوگسلاوی انجام شد. این ایستگاه و تونل آب بر آن هنوز برجا هستند، اگرچه دیگر مورد استفاده قرار نمی‌گیرند.

تصویر شماره ۱- تونل آب بر و ایستگاه پمپاژ کرخه

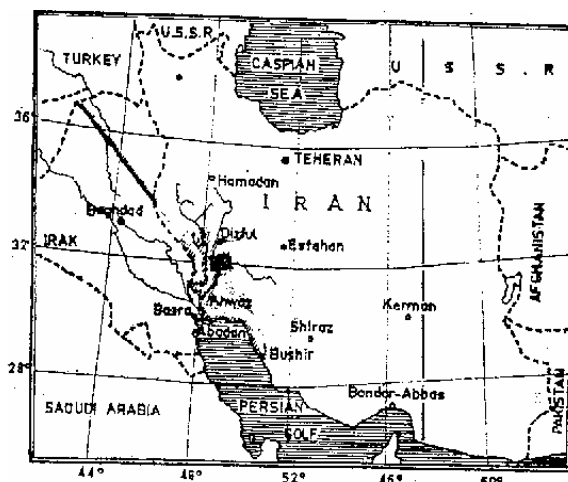
رودخانه عجیروب یکی از مسیله‌ها و زهکش‌های طبیعی دشت دزفول است که از دست چپ وارد رودخانه دز می‌شود. چون منبع تأمین آب رودخانه بطور عمده از چشمه‌های در طول مسیر و بستر رودخانه می‌شود، میزان جریان آن در فصول سال و مقاطع زمان نوسان زیادی نداشته و متوسط دبی ورودی رودخانه در محل احداث سد، به حدود هشت مترمکعب در ثانیه بالغ می‌شده است.

در دهه‌های چهل و پنجاه که سد دز و طرح ۱۲۵ هزار هکتاری شبکه آبیاری دز به بهره‌برداری رسید، دبی رودخانه عجیروب بعلت تخلیه زهکش‌های شبکه آبیاری دز در محل آگیر سد تا میزان حداکثر ۱۴ مترمکعب در ثانیه افزایش یافت. البته جریان ورودی از زهکش‌ها دارای نوسان بوده و لیکن حداقل دو متر در ثانیه به میزان هشت مترمکعب دبی حاصله از چشمه‌ها افزوده است.

اراضی آبخور شبکه عجیروب به وسعت ۷۵۵۰ هکتار در ۲۵ کیلومتری جنوب دزفول و منتهی الیه جنوبی منطقه غرب شبکه دز واقع گردیده‌اند و از شمال به روستاهای نبوط و سنگر، از غرب به رودخانه عجیروب و قسمتی از رودخانه دز، از شرق به مسیل لوره و جاده ده نو محدود می‌شوند (نقشه پیوست). این اراضی شامل حدود ۲۰۰۰ هکتار بیشه، چراگاه و احاریم رودخانه می‌گشته‌اند که پس از احداث شبکه به تدریج توسط کشاورزان زیر کشت رفته‌اند.

دهها سال قبل از ایجاد این شبکه، آب اراضی کشاورزی منطقه به وسیله یک سد قدیمی بر روی رودخانه عجیرب و نهر سنتی موسوم به نهر خلف تأمین می‌شده که در زمان انجام مطالعات شبکه کاملاً ویران شده و تنها آثاری از آنها باقی بوده است. در نتیجه و با توجه به اختلاف سطح اراضی از رودخانه عجیروب امکان آبیاری اراضی وجود نداشته و فقط بخش کوچکی از اراضی بصورت دیم کشت می‌شده‌اند.

در متن پیمان نامه شماره ۳۰۴۵ سال ۱۳۲۷، شرکت برای آبیاری اراضی عجیرب متعهد به اقدام و سرمایه گذاری ساخت سد انحرافی بتونی با انهار و انشعابات مربوطه و تبدیل اراضی واگذاری به اراضی مزروعی با تأمین آب مورد نیاز برای هر هکتار به میزان دو لیتر در ثانیه با سه آیش (برای کشت صیفی جات) ظرف مدت ۵ سال بوده است. ضمن آن که شرکت ملزم گردیده بود که به نسبت هر یکصد هکتار اراضی زیر کشت یک هکتار باغ مرکبات یا نخلستان و یا دیگر درختان میوه احداث نماید.

تصویر شماره ۲- موقعیت عمومی شبکه آبیاری عجیروب

مهندسین مشاور مانا طراح و ناظر پروژه سد و شبکه آبیاری مذکور بوده و بنگاه مستقل آبیاری توسط مرحوم مهندس سلیمانی پور و مهندس اسکندری آن را تصویب نموده است. سرناظر مرحوم مهندس سلیمانی پور، ناظر مقیم مرحوم مهندس هوشنگ منتظمی، و معمار آن مرحوم آقای عباسعلی معتمدی بوده‌اند.

میزان کل اراضی عجیرب طبق پروژه و نقشه‌های اراضی واگذاری کلاً ۷۵۵۰ هکتار بوده که ۹۵ درصد آنها قابل آبیاری ثقلی بوده‌اند. مقدار ۵۷۰۰ هکتار تا سال ۱۳۳۵ و پس از ساختمان سد و تکمیل راه‌اندازی شبکه آبیاری، توسط شرکت تبدیل به اراضی آبی و باغات مورد تعهد گشت ولی بعلت مخالفت سازمان جنگلبانی موفق به احیاء و فاریاب نمودن حدود ۱۸۵۰ هکتار شامل بیشه و چراگاه و جنگل‌های بومی دز نشد.

شرکت در سال ۱۳۲۹ پس از تحویل اراضی فوق الذکر، اقدامات اولیه برای ساخت سد بتونی روی رودخانه عجیوب را آغاز کرد ولیکن بعلت وجود چشمه‌های متعدد در محل سد (علی‌الخصوص محل فونداسیون) وقفه‌ای در کار ایجاد گردید.

ساختمان سد و کانال انشعابی درجه یک آن در محلی درجوار رودخانه پیش‌بینی و احداث شد. پس از اتمام عملیات اجرایی، مسیر قبلی رودخانه مسدود و آب را به محل اجرای سد منحرف نموده‌اند (مسیر قبلی به منظور ایجاد سرریز آب‌های مازاد حاصله از بارندگی بیش از حد و سیلاب‌های احتمالی باقی گذاشته شده است). لیکن ساخت سرریز و کانال سبلاّب بر این قسمت از پروژه و همچنین تخصیص محلی در حدود ۳۰۰ متری آن به منظور ایجاد کارخانه برق، بدلیل عدم تأمین هزینه‌های مورد نیاز تحقق نیافت. سه دریچه اصلی سد شامل دریچه‌های فلزی با آلیاژ مخصوص که برای دبی حداکثر ۱۰ مترمکعب در ثانیه طراحی شده بود و ۳ دریچه فرعی روی کانال درجه یک از کارخانه بی‌مایر واقع در براک وید آلمان تهیه و نصب شدند. به علت مشکلات گمرکی و حمل و نقل و نبودن جاده‌های مناسب دسترسی، افتتاح سد با تأخیر شش ماهه صورت گرفت.

در اواخر سال ۳۰ مرحوم مهندس هوشنگ منتظمی و یک مهندس سیویل بنام ما ته لوریج از کشور یوگسلاوی سابق توسط شرکت استخدام شدند و از طرف بنگاه مستقل آبیاری مرحوم مهندس سلیمانی پوربعنوان مهندس ناظر طرح تعیین گردید.

برای ساخت سد و نهر درجه یک شبکه آبیاری در سال ۱۳۳۰ مبلغ ۵۴۹۸۸۱۰ ریال و در سال ۱۳۳۱ مبلغ ۱۳۳۹۹۶۰۰ ریال و در سال ۱۳۳۲ که اتمام عملیات بوده مبلغ ۱۱۰۰۰۴۳۰ ریال توسط شرکت هزینه شده که مجموع هزینه‌های ساخت سد و نهر درجه یک اولیه (بدون احتساب هزینه جاری و بالاسری و پرسنلی و غیره) مبلغ ۲۹۸۹۸۸۴۰ ریال (طبق بیلان) بوده است. ناگفته نماند که تحولات سیاسی و کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ نیز موجب ایجاد وقفه‌ای در عملیات اجرایی گردید. سپس برای ساخت مقسم‌ها و دریچه‌ها و انشعابات و آب پخش‌ها و غیره نیز مجدداً مبلغ ۶۵۰۰۰۰۰ ریال هزینه شد.

ساخت سد و شبکه آبیاری عجیروب اولین و شاید تنها تجربه بخش خصوصی در زمینه طرح‌های آب در ایران به شمار می‌رود. تلاش‌ها و سرمایه‌گذاری انجام شده (با سرمایه صاحبان سهام اولیه و همچنین استقراض از بانک کشاورزی آنزمان) منحصر بفرد است. قضاوت اینکه اجرای چنین پروژه‌ای به این کیفیت و با عدم امکانات موجود آنزمان با چه دشواری‌ها و معضلاتی مواجه بوده و رویارویی و ایستادگی برای اجرای این پروژه چه همت و اراده‌ای طلب می‌کرده است، با کارشناسان امر می‌باشد.

لازم به یادآوری است برای تأمین مصالح مورد نیاز عملیات اجرایی و ساختمان سد و شبکه آبیاری اصلی و فرعی از قبیل سیمان و میل‌گرد که در آن زمان در کشور وجود نداشته، با مصوبه مجلس شورای ملی به ریاست مرحوم آیت الله کاشانی از انگلستان خریداری و از طریق دریا به خرمشهر وارد شده‌اند. دریچه‌های ساخت آلمان نیز با کشتی حمل و در خرمشهر تخلیه و به وسیله راه‌آهن تا ایستگاه اندیمشک حمل شده‌اند و سپس با توجه به فقدان جاده در منطقه با مشکلات عدیده‌ای و از طریق رودخانه‌های دز و عجیروب تا محل سد انتقال یافته‌اند.

تأمین آب شبکه از طریق دریاچه‌های آبگیر و نهر انتقال خاکی بطول حدود ۷ کیلومتر صورت می‌گیرد. آبرسانی به اراضی توسط انهار خاکی درجه دو صورت می‌گیرد که سهامداران شرکت با هزینه خود نسبت به بازسازی کانال و احداث انهار درجه سه و چهار و زهکش‌های روباز در اراضی اختصاصی خود اقدام نموده‌اند.

مشخصات فنی شبکه عجیرب:

وسعت ناخالص	۷۶۵۰ هکتار
وسعت خالص	۵۵۰۰ هکتار
آغاز بهره برداری	۱۳۳۳

اجزای شبکه:

* سد انحرافی

نوع سد	بتنی - انحرافی
ارتفاع سداز کف بستر	۷/۳۰ متر (در سال ۱۳۷۰ نیم متر به ارتفاع دریاچه های سد افزوده شده و ارتفاع آن به ۸ متر از سطح دریا افزایش یافته)
تراز ثابت سطح آب	۶۵/۹۱ متر از سطح دریا
طول تاج	۲۰ متر (پل ارتباطی ماشین رو)
عرض تاج	۳ متر
تعداد دریاچه‌های سرریز	۳ دستگاه با دبی ۲۰ متر مکعب در ثانیه
نوع دریاچه‌ها	کشویی فلزی
ابعاد دریاچه‌ها	۴/۱۰ * ۵ متر
حداکثر ظرفیت تخلیه (سیل طرح)	۶۰ متر مکعب در ثانیه

نمای پایین دست سد انحرافی عجیرب

نمای بالادست سد انحرافی و آبگیر کانال انتقال

شبکه آبیاری:

طول کانال انتقال	۶/۸ کیلومتر تا محل آب پخش اصلی در روستای سید نور
تعداد دهانه آبگیر	۲ دستگاه
متوسط دبی برداشتی	۱۰ مترمکعب در ثانیه
حداکثر ظرفیت کانال	۱۴ متر مکعب در ثانیه
نوع و پوشش کانال	دو نطقه‌ای - خاکی
طول کانال های درجه دو	۸ کیلومتر (در ۱۵۰۰ هکتار از اراضی سهامداران شرکت) و
۳۲ کیلومتر در اراضی کشاورزان	
تعداد ابنیه فنی	۲۵ دستگاه

ساختار و نحوه اداره شرکت کشاورزی جنوب:

در سال ۱۳۲۷ شرکت سهامی کشاورزی جنوب تحت شماره ۸۶ ثبت شرکتهای اهواز رسماً تشکیل و به ثبت رسید. طبق ماده دو اساسنامه شرکت موضوع و هدف تأسیس شرکت به شرح زیر است:

استفاده از قانون واگذاری اراضی در خوزستان جهت تملک و دایر نمودن اراضی به وسیله بستن سد و شق انهار و ایجاد دهکده‌های لازم، فعالیت‌های کشاورزی مانند کاشت درختان و کشت محصولات صیفی و شتوی، وارد نمودن و بکارگیری ماشین آلات کشاورزی و آشناسازی کشاورزان با اصول جدید زراعت، تربیت و نگهداری احشام و طیور و به طور کلی بهره‌برداری و استفاده از آب و زمین به هر طریق ممکن، تأسیس هرگونه مؤسسات و خرید املاک و تقبل سهام شرکتهای کشاورزی و صنعتی و مشارکت با آنها و خرید و فروش و صدور و ورود انواع اجناس مجاز.

در بدو امر اعضاء هیئت مدیره ۷ نفر برای مدت ۴ سال و بازرسان ۳ نفر برای مدت یکسال انتخاب می‌شدند. پس از انجام اصلاحات در اساسنامه اعضاء هیئت مدیره به ۳ نفر کاهش یافت که برای مدت دو سال و بازرس اصلی یک نفر و بازرس علی البدل نیز یک نفر و برای مدت یکسال انتخاب می‌شوند. امور کلی شرکت توسط مدیرعامل و یا قائم مقام ایشان اداره می‌شود. سرمایه اولیه در سال ۱۳۲۷ به مبلغ ۲۴/۳۳۰/۰۰۰ ریال متشکل از ۴۸۶۶ سهم پنج‌هزار ریالی و با افزایش سرمایه در سال ۱۳۲۸ به تعداد ۲۹۰ سهم پنج هزار ریالی به مبلغ ۲۵/۷۸۰/۰۰۰ ریال و براساس مصوبه مجمع همگانی فوق‌العاده مورخه ۳۱ اردیبهشت ۱۳۲۸ به سی و پنج میلیون ریال افزایش یافته و سرمایه نهایی مبلغ هشتاد و چهار میلیون ریال متشکل از شانزده هزار و هشتصد سهم پنج‌هزار ریال سهام ممتاز و عادی بی نام می‌باشد.

تعداد سهامداران شرکت بعد از تغییر و تحولات عدیده سالیان متمادی در حال حاضر در حدود سیصد نفر است که حائزین اکثریت سهام می‌باشند، بعلت بی‌نام بودن سهام و تغییرات مداوم ذکر اسامی آنان امکان ندارد. طبق اساسنامه، هیئت مدیره سه نفره در مجمع عمومی عادی سالیانه شرکت انتخاب می‌گردند و توسط آنان مدیرعامل و قائم مقام مدیرعامل برای اداره امور شرکت برگزیده می‌شوند. بعلت اینکه اراضی شرکت در سال ۱۳۴۰ و بر اساس تصمیم مجمع عمومی فوق‌العاده‌ای برای مشارکت فرد صاحبان

سهام تقسیم و حصه سهمی سهام داران به آنان تخصیص داده شده، لذا وظیفه اصلی مدیرعامل و هیئت مدیره شرکت به اداره امور و نگهداری سد و شبکه آبیاری اختصاصی عجیرب می‌باشد و همچنین حفظ و سرپرستی مشاعیات باقی مانده را نیز بعهده دارند.

با توجه به مشکلات مالی و کمبود شدید نقدینگی شرکت که بخصوص در سالهای اخیر با افزایش هزینه‌ها دامنگیر شرکت شده است، مدیران شرکت با حداقل تعداد پرسنل مورد نیاز برای اداره مطلوب تأسیسات و مشاعیات و با هزینه سالیانه حدود هفتصد میلیون ریال که ۹۰ درصد آنرا سهامداران تأمین می‌نمایند شرکت را اداره می‌کنند. با این حال و با تلاش مداوم و با حداقل امکانات لازم، آب کشاورزی حدود ۷۱۰۰ هکتار اراضی آبخور شبکه عجیرب را برای دو تا سه نوبت کشت در سال تأمین می‌نمایند. چنان که حتی با وجود خشکسالی شدید سال جاری ۹۰ درصد اراضی زیرکشت محصولات آب بر مانند برنج و ذرت و صیفی جات قرار دارند. کشاورزان و آب بران غیر عضو تحت پوشش سد و شبکه آبیاری عجیرب برای خرید و تأمین آب مورد نیاز اراضی خود مستقیماً به شرکت مراجعه کرده و ارتباط آنها بصورت مستقیم با هیئت مدیره و علی‌الخصوص مدیرعامل شرکت است.

با توجه به حضور مستمر اولیای شرکت و بویژه مدیرعامل در منطقه و شناخته شده بودن آنان و پدرانشان (بانیان شرکت) برای مردم و کشاورزان منطقه، غالب آبران بخصوص ساکنین روستای سید نور که محل استقرار شرکت است با مدیران شرکت رابطه خوبی دارند و حتی در موارد مناقشات و اختلافات محلی و گاه خانوادگی بعنوان معتمدین محلی از آنان نظرخواهی می‌گردد.

در سال ۱۳۶۰ پس از آن که کلیه دارائی‌ها و اموال شرکت کشاورزی جنوب توسط حاکم شرع دادگاه انقلاب توقیف شد، با شکوائیه مدیران وقت شرکت به سازمان بازرسی کل و دیوان عالی کشور و نیز اعتراضات کشاورزان، بعد از ۴۵ روز حکم رفع توقیف از تأسیسات شرکت صادر شد.

باید اذعان نمود که شرکت در زمینه دریافت آب‌بها از آبران غیر عضو با مشکلات بسیاری مواجه است، بطوری که علی‌رغم نرخ ناچیز تعیین شده برای آب تنها حدود ۱۰٪ از کشاورزان بهای آب برداشتی را پرداخت می‌نمایند و در نتیجه شرکت از منبع اصلی درآمد خود محروم گشته و برای تأمین هزینه‌ها تنها متکی به حق السهم و مشارکت سهامداران است.

چالش‌ها و مشکلات

شرکت کشاورزی جنوب در طول دوره بهره‌برداری از تأسیسات خود همواره با مشکلات متعددی دست و پنجه نرم کرده است که بخشی مربوط به نحوه نگرش و تعامل دستگاه‌های دولتی با آن شرکت می‌گردد و بخشی دیگر معلول شرایط فرهنگی - اجتماعی و تلقی آبران نسبت به جایگاه شرکت است. مهم‌ترین این مسائل را می‌توان به شرح زیر خلاصه و تفکیک نمود:

الف - مشکلات موجود در ارتباط با بخش دولتی

• نامشخص بودن جایگاه و حقوق قانونی شرکت برای بخش دولتی

بسیاری از مسائلی که شرکت کشاورزی جنوب با آن روبرو است ناشی از آن است که سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی ذیربط هنوز به تصویر روشنی از جایگاه واقعی این شرکت و نقش آن در مدیریت آبیاری دست نیافته و به تعبیری حقوق شرکت را بعنوان مالک نخستین شبکه خصوصی آبیاری به رسمیت نشناخته‌اند. بی‌توجهی به حق مالکیت شرکت بر تأسیسات ساخته شده و اتخاذ روش‌های مداخله جویانه توسط بخش دولتی در زمینه مالکیت اراضی و تعیین تعرفه و... برای شرکت و روند امور جاری آن مشکلات بسیاری فراهم نموده است.

از جمله در مقاطع زمانی مختلف قبل از انقلاب و در سال‌های پس از آن، علیرغم مالکیت قانونی سهامداران و اعتبار و وجهه حقوقی پیمان واگذاری و اسناد مالکیت، اراضی شرکت توسط و یا با حمایت دولت به صورت مختلف از دست مالکین اصلی خارج و بصورت نسق زراعی به سایر زارعین واگذار شده و یا در اختیار سازمان محیط‌زیست قرار گرفته و یا توسط کشاورزان تصرف شده‌اند. چنانچه در سال ۱۳۴۵ و پس از اجرای قانون اصلاحات ارضی حدود ۲۵۰۰ هکتار از اراضی شرکت بصورت نسق زراعی واگذار شده‌اند. حدود ۲۰۰۰ هکتار اراضی تحت عنوان مستثنیات متعلق به شرکت در سال‌های بعد به تدریج توسط زارعین صاحب نسق مذکور به تصرف درآمده و بیشه‌زارها و چراگاه و جنگل‌های محدوده شبکه نیز تا میزان ۷۰ درصد تخریب و زیر کشت برده‌اند. در حال حاضر از کل ۷۵۵۰ هکتار اراضی ناخالص شبکه عجیب حدود ۷۱۰۰ هکتار بصورت مکانیزه کشت می‌شوند.

از سوی دیگر علیرغم صراحت مفاد اساسنامه مصوب شرکت در مورد تعیین میزان آب‌بها، پس از انقلاب تعرفه فروش آب در محدوده تأسیسات شرکت توسط دستگاه‌های دولتی مانند فرمانداری تعیین شده است که در حد بسیار ناچیز و با ارقام دریاقتی توسط شبکه آبیاری دز تفاوت بسیار دارد.

مالکیت قانونی شرکت بر حقا به تعیین شده به میزان ۱۴ متر مکعب در ثانیه (دو لیتر در ثانیه برای هر هکتار) نیز از سوی سازمان آب و برق خوزستان (اداره امور آب شمال غرب) و نیز کشت و صنعت‌های موجود در منطقه (شهید بهشتی) مورد بی‌توجهی قرار می‌گیرد. از جمله استمرار روند صدور مجوز برداشت و بهره‌برداری موتور تلمبه‌ها از رودخانه عجیب در بالا دست سد و شبکه عجیروب و همچنین برداشت‌های اضافی کشت و صنعت شهید بهشتی، با توجه به ظرفیت رودخانه موجب بروز آثار منفی در پایین دست و کاهش میزان آب برداشتی و قابل تأمین توسط شبکه می‌گردد که بخصوص در شرایط خشکسالی جاری مشکلات بسیاری را برای شرکت ایجاد نموده است.

• فقدان برنامه‌های حمایتی و همکاری دستگاه‌های دولتی با شرکت :

بخش دولتی هیچ برنامه و یا اقدام خاصی در زمینه پشتیبانی و یا همکاری با این شرکت نداشته و از این روش شرکت از بدو تأسیس تاکنون بدون بهره‌گیری از حمایت دولت بطور کاملاً مستقل و با اتکا به امکانات و منابع داخلی و سهامداران فعالیت نموده است. اما با گذشت زمان و فرسودگی تأسیسات و مشکلات حاصله از یک سو و افزایش سطوح کشاورزی و تنوع محصولات زیر کشت در شبکه، شرکت برای انجام

تعهدات و تأمین آب مطمئن اراضی و روستاهای مسیر به پشتیبانی فنی و کمک‌های کارشناسی دولت در زمینه‌های بازسازی و بهسازی تأسیسات سد و شبکه، تسطیح اراضی و ساخت شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی و برنامه‌های ترویج و آموزش کشاورزی نیازمند است.

این در شرایطی است که در اجرای طرح آماده‌سازی اراضی و احداث شبکه فرعی عجیروب مصوب سازمان جهاد کشاورزی، ضمن حذف اراضی سهامداران شرکت از فازهای اجرایی هیچگونه حق مداخله ای برای شرکت (متولی اصلی و مالک تأسیسات مذکور) در عملیات اجرایی قائل نشده‌اند و از همه مهمتر اینکه برای تعمیرات اساسی و حیاتی سد عجیروب که تنها طریق تأمین آب شبکه است، هیچ اعتباری منظور نگشته است.

• عدم برخورداری شرکت از تسهیلات بانکی

همانطور که کارشناسان و آشنایان به مسائل شبکه‌های آبیاری و ابنیه فنی آن، آگاهی دارند. ابنیه فنی و شبکه‌های آبیاری علی‌الخصوص شبکه‌های با انهار خاکی با اتلاف آب و فرسایش شدید مواجه می‌باشند و از اینرو لازم است که همواره هزینه‌های عمده‌ای را صرف تعمیرات و لایروبی و بازسازی تأسیسات نمود. بدین علت از زمان بهره‌برداری از سد و شبکه آبیاری عجیروب، شرکت کلیه هزینه‌های تعمیرات و بهره‌برداری را متحمل می‌شده و لیکن دلیل کمبود شدید امکانات مالی و عدم همکاری بانک‌ها در خصوص واگذاری تسهیلات، شرکت دیگر توان صرف هزینه‌های گزاف مانند گذشته را ندارد. از جمله در سال ۱۳۷۰ که بعثت پوسیدگی دریچه‌های فلزی و فرسودگی سایر اجزا، بیم تخریب و نابودی سد می‌رفت، علیرغم تمامی تلاش‌های اولیای شرکت موفق به اخذ وام و تسهیلات بانکی نشدند. بناچار با تشکیل مجمع عمومی سهامداران و تصمیم‌گیری در راستای تأمین مخارج تعویض دریچه‌های فرسوده و تعمیرات قطعات فلزی و گیربکس‌ها و قطعات بالا برنده دریچه‌ها از طریق دریافت مخارج لازم از صاحبان سهام، شرکت اقدامات لازم برای تعمیرات اساسی سد و نیز افزایش ارتفاع سد برای تأمین آب مورد نیاز اراضی جدید را عملی ساخت. اما پس از آن و با وجود افزایش هزینه‌های بهره‌برداری و تعمیرات سالانه سد و شبکه، همچنان شرکت برای استقراض و دریافت وام از بانک‌ها با مشکل مواجه است.

• فقدان حمایتها و ضمانتهای اجرایی لازم برای پیگیری و استیفای حقوق قانونی شرکت:

شرکت در طول عمر خود بطور مکرر با تخلف و تجاوز به حریم تأسیسات، مداخله بخش دولتی در امور داخلی، تصرف غیر قانونی اراضی متعلق به شرکت، برداشت غیر مجاز آب و دست اندازی به حقابه قانونی خود، عدم پرداخت آب بها و دیگر هزینه‌های متعلقه توسط آبران غیر عضو و... درگیر بوده است. طی این مدت مسئولین شرکت از طریق پیگیری‌ها و طرح شکایت و دعاوی در مراجع ذیربط و محاکم قضائی برای استیفای حقوق قانونی شرکت اقدام کرده‌اند. اما در غالب موارد هیچگونه حمایت اساسی و امتیازی که در بردارنده ضمانت اجرایی برای وصول حق شرکت باشد، وجود ندارد و یا در صورت صدور حکم بنفع شرکت، ابزارها و ضمانتهای اجرایی لازم برای برخورد با متخلفی در اختیار شرکت قرار نداشته است. از جمله این موارد می‌توان به تصرف جاده سرویس کانال انتقال و ساخت و ساز توسط یکی از دامداران منطقه و عدم توفیق شرکت در رفع این تجاوز اشاره نمود.

از دیگر موارد عدم حمایت مرکز خدمات کشاورزی روستای سید نور (محل استقرار شرکت) از درخواست شرکت برای مکلف ساختن آب‌بران به تصفیه حساب و پرداخت مطالبات شرکت در زمان مراجعه و دریافت نهاده‌های کشاورزی از مرکز است. در حالی که برای شبکه‌های تحت پوشش دولت این همکاری در حد مطلوب صورت می‌گیرد.

ب- مشکلات و مسائل موجود در ارتباط با آب بران شبکه آبیاری خصوصی عجیرب

مهم‌ترین مشکل شرکت با زارعین غیر عضو عدم پرداخت آب بها است. شرکت در این خصوص بویژه در سال‌های پس از انقلاب به دلیل تغییرات حاصل در مناسبات و شرایط اجتماعی و رویکرد های قانونی و همچنین وقوع جنگ، تعیین و دریافت آب بها با مشکلات زیادی روبرو شد. این در حالی است که میزان آب بها طبق توافقات حاصله و صورت جلسه سال ۱۳۴۶ برای محصولات شتوی معادل ۱۵٪ و برای محصولات تابستانه (برنج و کنجد) معادل یک سوم محصول تعیین شده بود.

پس از انقلاب باتوجه به مسائل و تنش های ناشی از نپرداختن آب بها و در نتیجه تخریب و فرسودگی روز افزون تأسیسات شبکه بدلیل رواج باورهای مبنی بر ضرورت وجود اهرم های فشار و اجبار برای پرداخت آب بها و سایر مطالبات شرکت در میان بخش عمده ای از آب بران و نیز سوء استفاده کشاورزان از برخی باورهای دیرینه و اعتقادات مذهبی در خصوص مالکیت خدا بر نعمت‌های زمینی از جمله آب و عدم پرداخت آب بها به این بهانه، در سال ۱۳۶۴ اولیاء شرکت به فکر چاره اندیشی اساسی افتادند و راهی جز توقف بهره برداری از سد و تعیین تکلیف خود پیدا ننمودند. لذا پس از مبادرت به انجام چنین اقدامی، مسئولین شهرستان دزفول (فرمانداری و امام جمعه این شهرستان و سازمان آب و برق خوزستان) خواهان بهره‌برداری مجدد از سد و شبکه مذکور شدند. بدون اینکه هیچ گونه ضمانت اجرایی را برای مسئولین شرکت منظور نمایند تا شرکت به حداقل درآمد برای تأمین اهداف مذکور، دست یابد.

با ادامه این روند در سالهای بعد و فشارهای مالی وارده، بر اساس درخواست رسیدگی شرکت در سال ۱۳۷۰ باوساطت فرمانداری دزفول بین کشاورزان و شرکت توافق گردید که آب بها بر اساس قیمت ۱۲۵ کیلو گندم در هر هکتار برای هر فصل زراعی پرداخت شود. این در حالی است که شبکه های آبیاری تحت مدیریت دولت در منطقه (مانند شبکه دز) طبق قانون آب بها را بر مبنای ۳٪ قیمت محصول در هر هکتار دریافت می‌کنند.

با این همه و علیرغم نرخ ناچیز آب در شبکه عجیرب به دلیل عدم شفافیت قوانین در مورد شبکه های بخش خصوصی و فقدان ضوابط اجرایی، بیشتر کشاورزان تمایلی به پرداخت آب بها ندارند و تنها حدود ۱۰٪ از آنان به این امر مبادرت می‌ورزند.

- سطح پایین آگاهی‌های اجتماعی و عدم تمایل کشاورزان به کار گروهی در نگهداری و بهره‌برداری صحیح از آب و کانال‌ها و تأسیسات در اختیار آن‌ها و در نتیجه تلفات بیش از حد آب در مسیر انهار و کانال‌های کشاورزان.

وجود قومیت‌های مختلف در روستاهای منطقه و اختلاف سطح فرهنگی در میان آنها از جمله عواملی است که در روند ایجاد گروه‌های آب‌بران و پذیرش فعالیت گروهی آثار منفی بر جا می‌گذارد. از سوی دیگر تفکیک و خرد شدن اراضی میان وارثین مالکین اولیه و نیز واگذاری و اجاره زمین مزروعی به غیر از دیگر عوامل مؤثر در این امر است. عدم بازسازی کانال و انهار آبیاری توسط کشاورزان علاوه بر هدر رفت آب، موجب فرسایش و تخریب روز افزون تأسیسات شبکه و بافت خاک می‌گردد. بطوری که تأسیسات آبیاری در اراضی کشاورزان غیر عضو به شبکه سنتی آبیاری تبدیل شده است.

- درک نادرست آب‌بران از جایگاه بخش خصوصی در مدیریت آب و قائل نبودن وجهه قانونی برای این بخش در مقایسه با کشاورزان تحت پوشش شبکه‌های آبیاری با مدیریت دولتی مانند شبکه دز.
- جریان دائمی آب در شبکه و افزایش انتظارات آب‌بران برای تأمین آب در هر شرایط با توجه به سهولت دسترسی زارعین به آب در هر زمان از شبانه روز و در نتیجه پنهان ماندن ارزش واقعی آب.

با توجه به این که کشاورزان برای بهره‌برداری از اراضی خود ملزم به رعایت الگو و تناوب کشت خاصی نمی‌شوند، انتظار دارند که شرکت در هر زمان و برای هر نوع کشت آنها آب را تأمین نماید. بدلیل فقدان ابزارهای حمایتی، شرکت نیز ناچار است برای جبران اتلاف بی رویه آب ناشی از راندمان پایین انتقال و توزیع و آبیاری در اراضی کشاورزان فشار مضاعفی را برای برداشت و تأمین آب مورد نیاز اراضی بخصوص در بخشهای انتهایی شبکه تحمل نماید. لذا آب‌بران تحت پوشش هیچگونه تنگنایی برایشان محسوس نیست و در نتیجه ارزش و قیمت واقعی آب و هزینه‌های تحمیل شده برای استحصال آن از نظرشان پنهان می‌ماند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

- با همه مسائل و مشکلاتی که بر شمرده شد، شرکت کشاورزی جنوب در طول پنج دهه فعالیت پرفراز و نشیب خود پایدار و برقرار مانده است. رومزماندگاری این شرکت را میتوان به شرح زیر خلاصه نمود:
- تأسیسات آبیاری عجیروب تنها امکان تأمین آب مورد نیاز روستاها و آبیاری اراضی منطقه عجیروب است. از همین رو در مقاطعی که خواسته یا ناخواسته بهره‌برداری از این شبکه به تعطیلی کشیده شده، درخواست و اعتراضات آب‌بران سبب ساز راه اندازی مجدد سیستم بوده است.
 - مامشات و مدارا نمودن همواره اولیا شرکت با آب‌بران تحت پوشش در مدت حدود ۵۰ سال (در این مدت هیچگاه شکایت قانونی از آب‌بران تحت پوشش بعمل نیامده و همواره سعی بر این بوده که مسائل از طریق کدخدامنشی حل و فصل گردد).

- علاقه و دلبستگی اعضای شرکت به حفظ تأسیسات و ارج گذاردن به زحمات پیشینیان برای ایجاد و آبادانی منطقه. تا جایی که بار تأمین هزینه‌های سنگین بهره‌برداری و تعمیرات سالانه و نیز بازسازی شبکه و سد را تاکنون بر دوش کشیده‌اند و در این راه از صرف سرمایه‌های شخصی خود نیز دریغ نکرده‌اند.
 - سطح تحصیلات و آگاهی و دانش فنی بالای غالب اعضا که موجب استفاده از تکنولوژی جدید روز و بهره‌برداری صحیح از اراضی می‌گردد. هم اکنون شبکه انتقال و توزیع آب در اراضی سهامداران اصلاح شده و دارای پوشش بتنی است و برخی از آنان نیز در املاک خود با هزینه شخصی اقدام به تسطیح اراضی و ساخت شبکه فرعی بتنی آبیاری و زهکشی نموده‌اند.
 - استقرار شرکت و مسئولین آن در قلب منطقه تحت پوشش شبکه موجب اشراف آنان بر مسائل روزانه و سرعت عمل در حل و فصل آن و نیز شناخت و ارتباط نزدیک با ساکنین منطقه شده است.
- با این همه چنان که در پیش گفته شد، وضعیت کنونی شبکه و سد عجیروب و افزایش سرسام‌آور هزینه‌ها شرایط بحرانی و نگران کننده‌ای را پیش روی شرکت قرار داده است. بطوری که در صورت ادامه روند فعلی و عدم حمایت‌های لازم از سوی دستگاه‌های اجرایی زیربند بیم آن می‌رود که اولین شرکت خصوصی آبیاری ایران متلاشی و مضمحل گردد. برای بقای شرکت و جلوگیری از طی مسیر قهقرایی پیشنهاد می‌گردد که اقدامات و همکاری‌های زیر توسط بخش‌های دولتی صورت پذیرد:
- ۱- پشتیبانی موردنیاز از شرکت کشاورزی جنوب به عنوان مالک تأسیسات اختصاصی سد و شبکه عجیروب توسط ارگان‌های ذیربط و پذیرش حقوق مالکیت این شرکت علی‌الخصوص توسط ارگان‌های مرتبط با وزارت نیرو. همانطور که شرح داده شد. منطقه عجیروب تحت پوشش وزارت نیرو و دستگاه‌های تابعه آن نمی‌باشد و از مستثنیات شبکه آبیاری دز است.
 - ۲- همکاری برای تأمین منابع مالی از قبیل تسهیلات بانکی جهت انجام تعمیرات اساسی و بازسازی و بهسازی سد و کانال‌های آبیاری.
 - ۳- تأمین اعتبارات مورد نیاز برای تعمیرات سد، تسطیح اراضی و ایجاد کانال‌های درجه ۲ و ۳ با پوشش بتنی برای اراضی زارعین (ادامه پروژه بازسازی شبکه آبیاری عجیروب) با جلب نظر و همکاری این شرکت در امور اجرایی بعلت اشراف بر منطقه.
 - ۴- انجام بررسی‌های کارشناسی به منظور ارائه راهکاری عملی برای تعیین تعرفه منطقی و عادلانه آب همراه با ضمانت اجرائی لازم برای وصول آن. یادآور می‌گردد که آب بهای محصولات مختلف در شبکه دولتی مجاور (دز) براساس ۳٪ محصول و متوسط عملکرد در هکتار محاسبه می‌شود ولی این شرکت از سال ۷۰ تاکنون مکلف شده که بدون هیچ تغییری آب بهای تمامی محصولات را بر اساس قیمت ۱۲۵ کیلوگرم گندم در هر هکتار محاسبه و اخذ نماید.

۵- پشتیبانی فنی و کارشناسی دستگاه‌های دولتی مربوطه در زمینه ایجاد سیستم اندازه‌گیری و کنترل آب تحویلی به زارعین جهت افزایش کارایی و بهبود مدیریت آب و نیز کاهش اختلافات و مناقشات میان آب‌بران بر سر میزان آب دریافتی.

۶- همکاری مستمر و فعالانه سازمان جهاد کشاورزی با شرکت برای اجرای برنامه‌های ترویج و آموزش کشاورزان به منظور بهره‌برداری بهینه از منابع آب و خاک منطقه و جلوگیری از تخریب و فرسایش بی‌رویه این منابع و تأسیسات آبیاری.

۷- تدوین برنامه و الگوی کشت مناسب برای منطقه و با توجه به شرایط هیدرولوژیکی و ترغیب کشاورزان به رعایت این الگو توسط مراکز خدمات کشاورزی.

منابع و مأخذ

- ۱- اساسنامه سهامی شرکت کشاورزی جنوب مصوب ۱۳۲۸/۴/۵
- ۲- ۵۶ سال تجربه مشارکت کشاورزان در ساخت و مدیریت شبکه آبیاری عجیرب - منصوره اسلامی ، سید کمال الدین کامروا فر ، غلامرضا شکوهی فر - دومین کنفرانس ملی تجارب ساخت تأسیسات آبی و شبکه‌های آبیاری و زهکشی - کرج آبان ۱۳۸۶

3- Eslami Mansoureh (2007): A SUCCESSFUL EXPERIMENT ON PARTICIPATORY IRRIGATION MANAGEMENT IN IRAN- The 10 International Seminar on Participatory Irrigation Management-Tehran ' Iran